

الماس طاہرہ

لیکچرار شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

تصویریت و تعارف تے تاریخ

Abstract:

This article is about the ancient pictography, its origin and relation pertaining to the oldest and recent techniques. When we use pictures to express our emotions and communicate through pictures, this form of literature is known as pictography. A picture represents a word, phrase or idea especially one used in early writing systems. A pictorial representation of numerical data or relationships especially a graph having a value represented by a proportional number of pictures is called pictogram.

تصویریت آرٹ دی اک قسم واناں اے تے تصویریت بارے گل کرن توں پہلاں آرٹ بارے گل کرنا ات ضروری اے۔ آرٹ دی تعریف Exploring Art وچ انج کیتی اے:
"Art communicates through ideas and emotions". (1)

ایہدے توں مراد اے کہ آرٹ ساڈے دماغ وچ آون والے خیالاں تے جذبیاں واناں اے۔ جیویں اک تھاں تے لکھیا گیا اے:
"Art gives us picture of deities or help us conceive what divinity might be". (2)

آرٹ سانوں اوہ تصویر وکھاندی اے جیہڑی ساڈے خیالاں وچ ابھردی اے۔ آرٹ کدی نہ ختم ہون والی تخلیق واناں اے تے ایہدیاں کئی قسماں نیں جیویں تصویر نویسی، خطاطی یاں مجسمہ سازی ایہہ ساریاں قسماں ساڈے ذہن وچ پلن والے خیالاں نال مشابہ نیں۔
ایس مقالے وچ شاعری نوں تصویریت راہیں پیش کیتا گیا اے تے ایہدے لئی آرٹ دے نال نال تصویریت نوں جاننا وی ات ضروری اے۔ انگریزی زبان وچ تصویریت نوں

PICTOGRAPHY دی آکھیا جاندا اے تے ایہدی تعریف انج کیتی جاندی اے:

"A picture or symbol representing an idea is called PICTOGRAPHY". (3)

اوہ تصویر جہدے وچ کسے خیال نوں ظاہر کیتا جاوے Pictography / مصوری اکھواندی اے۔ تصویراں بنان دا عمل ودھیر پرانا اے ایہدا ناٹھ مسلمانان نال کافی چر بعد قائم ہويا۔ انگریزی زبان دے شہرہ آفاق اہل قلم ایمرس دے خیالات مطابق:

”منظری تصاویر میں مصور ایک ایسی حسین تر تخلیق کو نمایاں کر لے گا جو حقیقتاً اصل مناظر میں ہمیں نہیں ملے گی۔ مناظر کی تفصیل کو جنہیں فطرت کی نثر کہنا چاہیے وہ قلم انداز کر کے صرف روح اور عظمت کو ہمارے سامنے بے حجاب کر لے گا۔ یہ ایک خیال کو نمایاں کرتا ہے اور ایسے خیال کو جو اسے اچھا لگتا ہے۔“ (4)

ایمرس دی رائے موجب مصور کئی واری حقیقت توں ہٹ کے تصویر بنا دیندا اے۔ اوہ اپنے قلم راہیں اپنی روح تے خیالاں نوں بے نقاب کر دا اے۔ ایہدے توں اچھے خیال نوں نمایاں کردا اے جیہڑا اوہنوں چنگا لگدا اے۔ مصوری دا آغاز انسانی ذہن تے فہم توں وی پہلاں ہو گیا سی۔ انسان نے عقل تے شعور دیاں گتیاں کھولیاں تے اپنے آلے دوالے دے ماحول توں احساسات تے جذبات نوں دو جیاں تیک اپڑن لئی کئی حربے ورتے جنہاں وچوں سبھ توں پہلے مصوری ہی فہم وچ آوندا اے۔ ایہہ گل ایس طرح من وچ آوندی اے کیوں جے پتھر تے دھات دے زمانے توں وی ہتھیرا پہلے سرزمین ہند وچ مصوری دا دور دورہ سی۔ فن مصوری وچ منشی جلیشور ناتھ بیتاب نے مصوری اور تخلیق دے سرنائوس پیٹھ انج لکھیا:

”کیمور اور بندھیائل کی وادیوں، سنگھان پور اور مرزا پور کی پہاڑیوں کے دامن میں ایسے بیشمار مناظر مستور ہیں جو اس دعوے کی زبان حال سے تائید کرتے ہیں۔ نیم وحشی انسانوں، جنگلی ہاتھیوں، بارہ سنگھوں، خرگوشوں اور بھینسوں وغیرہ حیوانات کا اجتماع و نیز خونخوار درندوں کے شکار کے مہیب مناظر اب سے ہزار سال بیشتر کی (Cogul) کوگل (اپین) کی مصوری سے مشابہ ہے۔ اس سے ظاہر ہے کہ ہزاروں برس

پہلے مصوری کا دیگر مروجہ فنون میں شمار ہوتا تھا۔ لیکن عقل رسا اس کے آغاز کا زمانہ تعین کرنے سے قاصر ہے۔“ (5)

پہاڑاں تے وادیاں دے دامن وچ اوہ نشان ہن تیکر محفوظ نہیں جیہڑے مصوری تے اوہدی ابتدا دا مونہہ بولد ا ثبوت پیش کر دے نیں۔ اوہ نشان بھانویں پاکستان وچ پائے جاندے ہوں یاں کہ دنیا دے کسے ہور خطے وچ اوہ مصوری نوں ظاہر کر دے نیں پر ایس گل دا اندازہ لانا ممکن نہیں کہ ایہہدا آغاز کس سنہ وچ ہو یا۔ خورشید عالم گوہر قلم ”اعجاز خطاطی“ وچ مصوری بارے اچ لکھدے نیں:

”کم و بیش پانچ ہزار سال قبل مسیح کی تہذیب و تمدن کے آثار ان پتھروں، پیتل اور مٹی کی پختہ تختیوں سے معلوم ہوئے ہیں۔ جو مصر، چین، ایران، بابل، آشور، نینوا، ہندوستان اور جنوبی امریکہ وغیرہ کی چٹانوں، پتھروں، غاروں اور کھنڈروں سے ملے ہیں۔ قافلوں کی صورت میں وہ لوگ کشتیوں سے اترے وہ ان مقامات پر چلے گئے اور یہ فن اپنے ساتھ لے کر آئے اور جنوبی امریکہ میں بس گئے خشکی سے یہ قافلے ایران اور ہندوستان سے نکل گئے۔ یہ سب قدیم سے قدیم ترین سلسلے ہیں جو بالآخر خطاطی کا ماخذ قرار پائے اور انہی تصویروں کا نام ہیرو غلفی خط ہوا“۔ (6)

جہاں مکاں وچ مصوری دا آغاز ہو یا اوہناں وچ مصر تے عراق مشہور نیں تے اوتھوں مقبولیت پائوندیاں ہونیاں ایہہ فن ایران توں ہندوستان تیکر اپڑ گیا۔ ایہہ قدیم توں قدیم ترین سلسلے جیہڑے کہ آخر کار خطاطی دے ماخذ متھے گئے نیں ایہناں نوں ہیرو غلفی خط دا ناں دتا گیا اے۔ خطاطی وچ ای مصوری، نقاشی وغیرہ دا شمار ہوندا اے تے ساریاں جیومیٹری دیاں شکلاں وی ایہدے گھیرے وچ آوندیاں نیں۔ خورشید عالم گوہر اعجاز خطاطی وچ لکھدے نیں:

”ہیرو غلفی کے تین مراکز ہیں

i۔ مصر

ii۔ عراق

iii۔ چین

”ہیرو غلطی خط مصر اور عراق میں 27 سو سال قبل مسیح اور بعض تحقیقات اور ثبوت سے پتہ چلتا ہے پانچ ہزار سال قبل مسیح رائج ہوئے۔ ہیرو غلطی خط صرف مذہبی طبقے کا خط تصور کیا جاتا تھا۔ ہیرو غلطی خط کا تیسرا بڑا مرکز چین تھا۔ چینی خط کی ابتدا کا زمانہ قریب قریب وہی خیال کیا گیا ہے جو مصر اور عراق کے ہیرو غلطی کے پھیلنے کا ہے۔“ (7)

مصر، عراق تے چین نوں خطاطی دا مرکز متھیا گیا سی تے تاں دا آغاز 27 سو سال قبل مسیح وچ ہويا۔ تاں وچوں مصر اوہ مرکز اے جسے تصویر نویسی نوں ورتیا۔ اعجاز خطاطی وچ خورشید عالم گوہر مصری ہیرو غلطی دی تقسیم کچھ انج کردے نیں:

”مصری ہیرو غلطی کی تقسیم بلحاظ صورت و عمل تین پر ہے

(1) تصویر نویسی (2) خیال نویسی (3) صورت نویسی۔

اول قسم: ہیرو غلطی خط کی پہلی قسم کا اب بھی کہیں سے

نشان مل جاتا ہے۔ چین اور شمالی امریکہ میں تو آج بھی اصل صورت میں باقی ہے۔ یہ صورت کسی چیز یا جانور کا نام نہ لکھنے اور محض اسکی تصویر بنا دینے سے متعلق ہے۔

قسم دوم: ہیرو غلطی کی وہ صورت ہے جس میں تصویر میں ایک شاعرانہ انداز ہے اور بطور استعارے کے تصویر استعمال کی جاتی ہے۔

قسم سوم: یہ وہ آخری اور ترقی پذیر صورت ہے جب آواز کیلئے نشان مقرر کرنے کے راز سے انسان کو آگاہی ہوئی۔ یہ وہ منزل ہے جب

صورت اور آواز کا ملاپ ہوا۔“ (8)

ہیرو غلطی خط دیاں کئی صورتاں متھیاں گئیاں۔ پہلی صورت تصویر نویسی دی سی ایہدے نشان اچ وی موجود نیں۔ ایہہ صورت کسے شے داناں یاں جانور دی تصویر بنا دین نال تعلق رکھدی اے۔ دوجی صورت خیال نویسی اے جس وچ تصویراں نوں استعاریاں راہیں منظر عام تے لایا جاندا اے۔ تہجی صورت داناں صورت نویسی اے ایہدے تعلق آواز لئی نشان مقرر کرن نال اے۔ ہیرو غلطی دے دو بے مرکزاں وچ تصویر نویسی نوں اپنی اہمیت نہیں دتی گئی جنی اہمیت مصر وچ حاصل سی۔ کسے وی فن

پارے نوں تحریر راہیں ورتوں وچ لیا جاسکدا اے۔ خورشید عالم گوہر مخزن خطاطی وچ لکھدے نیں:

”تحریری اعتبار سے تحریر کو مختلف مراحل میں تقسیم کرتے ہیں:

- 1- پہلا مرحلہ تصویری خط کا ہے اس میں تصویروں کے ذریعے خیال ظاہر کیا جاتا ہے۔ ان تصویروں کی تعداد 3700 کے قرب تھی۔ ایرک کے دور میں 2 ہزار اور شیر ویک کے الواح میں یہ تعداد 800 رہ گئی۔
- 2- دوسرا مرحلہ ہائر وگرافی کا ہے۔ جس میں بولنے کے انداز کے ساتھ یعنی زبان کی ادائیگی کے مطابق حروف کی تشکیل کی گئی۔“ (9)

تحریری اعتبار نال کسے وی فن پارے دے کئی حصے ہو سکدے نیں۔ استھے ایہناں دی تعداد تن دی گئی۔ پہلے مرحلے وچ تصویری خط آوندا اے ایہدے وچ تصویراں راہیں خیال ظاہر کیتا جاندا اے ایہناں تصویراں دی تعداد 3700 دے قریب منی جاندی اے بعد وچ ایہناں دی تعداد گھٹ ہوندی گئی۔ دوے مرحلے وچ آئیڈیوگرافی آوندا اے ایہدے وچ مخصوص اشاریاں دے زاویے بنا کے خیال ظاہر کیتا جاندا اے۔ اج وی جاپان تے چین وچ ودھ گھٹ تبدیلیاں کر کے اینوں ورتیا جاندا اے۔ تیجے مرحلے وچ ہائر وگرافی آجاندی اے جس وچ بولن دے انداز دے نال زبان دی ادائیگی دے مطابق حرفاں دی ہتر کیتی جاندی اے ایہہ انداز ترنم تے گائیکی لئی ورتیا جاندا اے۔ فن تحریر دے تصویری آغاز بارے خورشید عالم گوہر ”مخزن خطاطی“ وچ لکھدے نیں:

”فن تحریر کا تصویری انداز قدیم انسان کے ذہنی ارتقاء کے عین مطابق تھا۔ مشرق میں جہیل بیکال سے لے کر مغرب میں فرانس تک اور شمال میں سویڈن سے لے کر جنوبی افریقہ کے غاروں تک ہزاروں رنگین اور سادہ تصاویر برآمد ہوئی ہیں۔“ (10)

تحریر دا تصویری انداز قدیم انسان دے ذہن دے مطابق سی تے ایس وچ زمانے دے لحاظ نال آپوں آپ ای تبدیلی آوندی گئی۔ مشرق وچ جیل بیکارتوں لے کے مغرب وچ فرانس تیک تے شمال وچ سویڈن توں لے کے جنوبی افریقہ دیاں غاراں تے ہزاراں دی تعداد وچ تصویراں ملدیاں نیں۔ تصویراں راہیں داستاناں بیان کرن دا رواج وی دیکھن وچ آیا۔

مسلماناں وچ مصوری مصر توں یونان تیکر تے یونان توں بعد روم تیکر فیر چین تے وسط ایشیاء

ہند و لوں عرب ول اپڑی۔ ویواری نقوش وی اوہدوں ای رانج ہوئے۔ فن مصوری وچ ڈاکٹر عبداللہ چغتائی نے مضمون ”مسلمانوں میں مصوری کا ارتقاء“ وچ لکھیا اے:

”ان دیواری نقوش کے متعلق متعدد شعرائے عرب کے کلام میں بھی شہادتیں ملتی ہیں۔ مثلاً احمد لیس، ابو بختری، مہتی، ضحاک ابونواس وغیرہ وغیرہ۔“ (11)

دیواری نقوش دا رواج وی مصر، یونان، روم تے فیر چین توں ہوندے ہوندیاں مسلماناں تیکر اپڑیاں ایہناں بارے شہادتیں شعرائے عرب دے کلام وچ ویکھیاں جاسکدیاں نیں۔ ایس طرح مصوری نوں فروغ ملدا رہیا تے صدی وار مصوری اگا نہہ ودھدی چلی گئی۔ فن مصوری وچ ڈاکٹر احمد حسن دانی اپنے مضمون ”مصوری اور نقاشی میں اسلامی فکر“ دے سرناویں پٹھ مصوری دی صدی وار ثور بارے انج لکھدے نیں:

”سولہویں صدی کے آغاز میں نئے شاہی خاندان یعنی صفویہ کا دور شروع ہوتے ہی ایرانی مصوری کا مرکز خراسان سے شمال میں مغرب ایران کے شہر تبریز منتقل ہو گیا۔ اس دور کے آرٹ میں تصوف اور مذہب کو نمایاں مقام دیا گیا ہے۔ ان تصویروں میں دریشوں کے ناچ اور ان کی مختلف محفلوں کی عکاسی شامل ہے۔“ (12)

سولہویں صدی دے آغاز وچ شاہی خاندان نے ایس فن وچ وادھا کیتا۔ اوس دور دا آرٹ تصوف تے مذہب دے پرچار نال بھریا ہو یا سی ایہناں وچ درویشاں دے ناچ تے محفلاں دی عکاسی وکھائی جاندی سی۔ فن مصوری وچ ڈاکٹر احمد حسن دانی اپنے مضمون ”مصوری اور نقاشی میں اسلامی فکر“ دے سرناویں پٹھ صدی وار ثور بارے انج لکھدے نیں:

”مصوری کی تاریخ میں دبستان مغلیہ کا تاریخی اور اہم ترین دور سولہویں صدی کے بعد آتا ہے۔ جس میں نہ صرف اسلامی عہد کی مصوری عروج کو پہنچی بلکہ ساری انسانی تاریخ میں مصوری کے لحاظ سے یہ دور ممتاز ترین ہے۔“ (13)

ایہدا مطلب ایہہ ہو یا کہ دبستان مغلیہ دا دور اسلامی مصوری لئی اہم ترین دور سی تے ایہدی

وجہ توں اسلامی عہدوں منفرد مقام حاصل ہو یا۔ ڈاکٹر احمد حسن دانی لکھدے نیں:

”ہندوستان میں مغلیہ خاندان کا دور ظہیر الدین بابر کے حملے سے شروع ہوتا ہے اس دور کے فن مصوری کا عروج بابر کے بیٹے ہمایوں کے دور میں شروع ہوتا ہے جب شیر شاہ سوری نے ہندوستان پر قبضہ کیا تو ہمایوں ایران چلا گیا جہاں سے 15 سال بعد اس نے ہندوستان کے تخت پر دوبارہ قبضہ کیا۔ اپنے ساتھ عبدالصمد وغیرہ جیسے ماہرین فن لے آیا۔“ (14)

مصوری نوں مسلماناں دے عہد وچ پننگرن دا موقع ملیا۔ ہندوستان وچ مغلیہ خاندان دا دور ظہیر الدین بابر توں شروع ہوندا اے جیہدے بعد بابر دے پتر ہمایوں دا دور ہوندا اے۔ اوہدی حکومت وچ لہا چڑھا انج آئے کہ اوہ ایران چلا گیا اوتھوں پندرہ سال بعد واپسی کیتی تے اپنے نال ایران ماہرین فن وی لے آیا جنہاں نے ہندوستان وچ دبستان مغلیہ دی بنیاد رکھی۔ ایسے طرح اک ہو رتھاں تے ڈاکٹر احمد حسن دانی اپنے مضمون ”مصوری اور نقاشی میں اسلامی فکر“ وچ مسلمان بادشاہاں دے دور حکومت وچ مصوری بارے لکھدے نیں:

”ہمایوں کے بیٹے اکبر نے مصوری کے ایک سرکاری دبستان کی بنیاد رکھی جس کے ساتھ تقریباً سو مصور منسلک تھے اور جو تاریخ میں سب سے بڑا دبستان تھا۔“ (16)

تاریخی حوالیاں توں ایہہ گل سامنے آئی کہ مسلماناں نے صدی وار مصوری دے فروغ وچ وادھا کیتا۔ ہمایوں دے پتر اکبر نے سرکاری دبستان دی بنیاد رکھی۔ مصوری ہندوستانی سن پراوہ ایرانی مصوراں دی سرپرستی پٹھ کم کر دے سن۔ دبستان مغلیہ وچ چہرے / مونہہ دے خدو خال، رنگاں دی ونڈ تے شبیہ سازی نوں وادھا ملیا۔ ڈاکٹر احمد حسن دانی مزید لکھدے نیں:

”اکبر کے بعد عہد جہانگیری میں مصوری کی مزید سرپرستی ہوئی۔ اس دور میں ایرانی اثرات بہت کم ہو گئے اور دبستان مغلیہ اپنی صحیح معنوں میں اجاگر ہوئی۔ جہانگیر کو فطرت سے از حد محبت تھی اور وہ ہر سفر میں اپنے مصور رکھتا تھا جو اہم واقعات کو تصوری کشی کے ذریعے محفوظ کر لیتے۔“ (16)

عہد جہانگیری وچ مصوری مزید ودھی پھلی۔ جہانگیر سفر تے جانڈیاں وی مصور نال لے کے جاندا

سی۔ اوس دور وچ شیبہ سازی عروج تے سی درباری تصویراں نوں فروغ ملیا۔ ڈاکٹر احمد حسن وانی لکھدے نیں:

”جہانگیر کے بعد شیبہ سازی بے حد مقبول ہو گئی تھی۔ چنانچہ خود شہنشاہ کی علیحدہ اور درباریوں کی جھرمٹ میں تصویریں بنائی گئی۔ شاہجہان کے عہد میں مغلوں کا فن مصوری اور کمال کو پہنچ گیا۔ عہد شاہجہان کی عظیم تاریخی یادگار تاج محل ہے۔ شاہجہان کے بعد اور گلذیب کے زمانے میں دبستان مغلیہ کو مزید فروغ ملا۔ یہی فروغ آگے چل کر راجپوتانے کے راجستھانی اور پہاڑی دبستانوں اور سکھوں کی مصوری میں جاری رہا۔“ (17)

صدی وار مصوری دے عروج وچ شاہجہان دے تاج محل نے چارچن لا دتے تے مصوری نوں اوس ٹیسی تے اڑا دتا جتھے ایس فن پارے نوں دنیا دے عجوبیاں وچ شامل کر لیا گیا۔ شاہجہان دے بعد اورنگزیب دے زمانے وچ دی دبستان مغلیہ نوں عروج حاصل رہیا۔

برصغیر وچ جدوں انگریزاں دی آمد ہوئی اوہناں نے مغل بادشاہاں نال میل ملاپ اپنے ای فائدے لئی رکھیا تے اوہناں نوں طاقت دے زور تے استعمال کردے رہے۔ برصغیر دی وڈ توں بعد مصوری دے اوہ فن پارے پاکستان ول آگئے جہناں دی کوئی مثال نہیں لکھدی۔ ایس خطے دے وسینکاں نے ایہدے خوبصورت بنان وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ خورشید عالم گوہر اپنی کتاب ”مخزن خطاطی وچ مسلماناں دے حصے وچ آئے ہوئے آثار قدیمہ بارے لکھدے نیں:

”مونیجو داڑو اور ہڑپہ کی کھدائی میں جو مہریں برآمد ہوئی ہیں یہ تین ہزار سال قدیم ہیں ایک مہر میں عورت سر کے بل کھڑی ہے اس کے پاؤں زخمی ہیں۔ دوسری مہر میں عورت پردے کے پاس کھڑی ہے اور دوسری گھٹنوں کے بل بیٹھی ہے اس کے دنوں ہاتھ پودے کی شاخ کو چھو رہے ہیں۔ اور پیچھے ایک بیل کھڑا ہوا عورتوں کو غور سے دیکھ رہا ہے۔ جس سے معلوم ہوا کہ اس دور میں کھیتی باڑی عورت کیا کرتی تھی۔“ (18)

جیہڑیاں مہراں کھدائی وچ ملایاں اوہناں وچ ایہیے منظر نظریں پیندے سن جہاں توں ایہہ پتہ لکھا کہ اوس دور وچ سوانیاں کھیتی باڑی کردیاں سن تے واہی بیجی وی کردیاں سن۔ ایس لئی دھتری نوں سوانی

دے روپ وچ دکھایا تے ورتیا جاندا اے۔ اگانہہ وودھیاں ہونیاں پاکستانی مصوری ول گھوہ کرے تے فن مصوری دے مضمون ”پاکستانی مصوری“ دے سرنائیں پیٹھ احمد داؤد ہوری لکھدے نیں کہ:

”انیسویں صدی کا آخری اور بیسیوں صدی کا ابتدائی زمانہ فنون لطیفہ میں ایک ہنگامہ خیز دور تھا۔“ (19)

اوہناں دے مطابق انیسویں تے ویسویں صدی دا شروع دا زمانہ آرٹ لئی اک ترقی پذیر تے ہنگامہ خیز دور مٹھیا جاندا اے۔ فن مصوری دے اک مضمون ”پاکستانی مصوری“ دے سرنائیں پیٹھ احمد داؤد لکھدے نیں کہ:

”قیام پاکستان سے قبل میو سکول آف آرٹس (1875ء) اور پنجاب یونیورسٹی کا فائن آرٹ ڈیپارٹمنٹ (1940ء) فنون لطیفہ کی مختلف اصناف میں کام کر رہے تھے۔ یونیورسٹی میں آرٹ کی عملی تربیت کے ساتھ ساتھ فن کی تاریخ پر بھی خاصا زور دیا جاتا ہے۔ میو سکول آف آرٹس جسکو 1958ء میں کالج کا درجہ دیکر نیشنل کالج آف آرٹس بنا دیا گیا۔“ (20)

پاکستان بنن توں پہلاں میو سکول آف آرٹس پنجاب یونیورسٹی دے فائن آرٹس ڈیپارٹمنٹ نے فنون لطیفہ لئی خدمات سرانجام دتیاں تے میو سکول آف آرٹس نوں بعد وچ کالج دا درجہ دے کے ناں بدل کے نیشنل کالج آف آرٹس رکھ دتا گیا۔

ایس دور نوں مصوری وچ نویں دور دا آغاز آکھنا غلط نہیں ہووے گا۔ پاکستان دے قیام توں بعد ملک جیہڑے مسئلیاں توں لنگھدا رہیا اوہناں مرحلیاں توں لنگھدے رہے تے ٹٹ بھج دا شکار وکھالی دیندے رہے۔ احمد داؤد لکھدے نیں:

”بزرگ فنکاروں میں حاجی محمد شریف (1889ء-1978ء) اور استاد شجاع اللہ (1916ء-1980ء)، اے آر چغتائی (1894ء-1975ء) اُستاد اللہ بخش (1895ء-1978ء) شامل ہیں۔“ (21)

اتے لکھے گئے ناں اوہناں مصوراں دے نیں جیہڑے بزرگ مصور منے جانداں نیں اوہناں وچ حاجی محمد شریف، استاد شجاع اللہ، اے آر چغتائی اور استاد اللہ بخش نمایاں نیں۔ احمد داؤد مزید لکھیا اے:

”پاکستانی مصوری کا ایک اہم دور شاکر علی کے نام سے شروع ہوتا

ہے۔“ (22)

پاکستانی جدید مصوری دا دور شاکر علی توں شروع ہویا۔ اعجاز الحسن جیہڑے کہ آپ جدید دور دے مصور متھے جاندے نیں اپنے اک مضمون وچ شاکر علی بارے لکھدے نیں:

”شاکر علی ہمارے (Committed) مصوروں میں سے ایک تھے۔

انہوں نے اپنی پہچان ہمیشہ بائیں بازوؤں کے حوالے سے کرائی ہے۔

ان کا معاملہ پکا سو اور بریخت کی طرح کا تھا۔ انہوں نے اپنی تخلیقی

توانائیوں کو طاقت کی مزاحمت کے نام وقف کر دیا تھا۔ شاکر نے ایک

دیواری تصویر The Flight بنائی ہے یہ تصویر آزادی کے موضوع پر

ہے۔ اس میں نیلے پرندوں کی ایک ڈارجن کے کھلے پر پیلے رنگوں میں

بنائے گئے ہیں اپنے ان کھلے پروں کے ساتھ وہ اندھیرے سے اجالے

کی طرف بڑھ رہے ہیں۔ شاکر علی نے جدید مصوری کو نہ صرف بامعنی

اور پائیدار بنیادوں پر استوار کیا بلکہ اپنے پیچھے شاگردوں اور مداحوں کا

وسیع حلقہ بھی چھوڑ گئے جو ان رویت کو آگے بڑھا رہا ہے۔“ (23)

شاکر جدید دور دے مصوراں لئی مشعل راہ واکم کر رہے سن۔ اوہناں بارے ایہہ سٹراں پڑھ

کے اوہناں دی شخصیت دا اندازہ لایا جاسکدا اے کہ اوہناں دی دیواری تصویر The Flight دا حوالہ

دیندیاں ہونیاں اعجاز الحسن نے اوہناں دی شخصیت دی سونی تصویر کھچ چھڈی اے۔ شاکر توں بعد وچ آون

والیاں لئی اوہناں دی شکل وچ بہترین نمونہ لکھیا اے۔ احمد داؤد نے اپنے مضمون ”پاکستانی مصوری“ وچ

جیہڑے نامور مصوراں بارے تھاں تھاں تے لکھیا اے اوہناں وچوں کجھ دے ناں انج نیں:

”زبیدہ آغا (1922ء) کی تصویروں میں روشنی بنیادی نکتہ بن کر ظاہر

ہوتی ہے۔ احمد پرویز (1926ء-1979ء) واحد کرسٹ پینٹر ہے جس

کی بیرونی دنیا میں سب سے زیادہ نمائش ہوئیں۔ علی امام (1924ء)

کو شاکر علی کا ہم عصر ہونے کے ناطے سے جدید مصوری کے فروغ میں

ایک مقام حاصل ہے۔ قطب شیخ (1940ء) انور جلال (1931ء)،

بشیر مرزا (1941ء)، معین نجمی (1928ء) (1942ء)، مسرت مرزا،

حنیف رامے (1931ء)، خالد اقبال (1929ء)، کولن ڈیوڈ
(1937ء)، سعید اختر (1938ء)، اعجاز الحسن (1940ء)، غلام رسول
(1946ء)، جمیل نقش (1937ء)۔“ (24)

ایہہ ناں اوہناں جدید مصوراں دے نہیں جہاں دی ان تھک محنت نے جدید مصوری نوں اوہ
فروغ تے جدت بخشی اے جتھے اوہ اج نظر آؤندی اے۔ ایہناں مصوراں نے پاکستان وچ فنون لطیفہ
نوں مصوری راہیں نمایاں کر دتا۔ ”فن مصوری“ وچ حنیف رامے اپنے مضمون ”پاکستان میں نئی مصوری“
دے سرناویں پٹھ مصوری تے تصویر بارے انج لکھدے نیں:

”نئی مصوری میں تصویر کے عناصر کی تطہیر کی گئی ہے۔ تصویر سب سے
پہلے تصویر ہے، اس کے بعد وہ کچھ بھی ہو، کہانی سنائے، شعر کا مزہ
دے، کسی مابعد الطبیعیاتی مسئلے کو سلجھائے یا پیش کرے، یہ اس کی
زائد خوبی ہوگی، جو نہ بھی ہوتی تو تصویر، تصویر کی حیثیت سے مکمل
تھی۔“ (25)

تصویر سبھ توں پہلاں تصویر ہوندى اے ایہدے بعد اوہ کچھ وی ہووے بھانویں اوہ کوئی کہانی
سناوے، شعر دا مزہ دیوے، کسے معاشرتی مسئلے نوں سامنے لیاوے یاں اوہنوں سلجھائے ایہہ
اودھیاں خوبیاں مٹھیاں جان گئیاں۔

مکدی گل ایہہ دے کہ آزادی توں بعد کاروبار دنیا وچ کئی تبدیلیاں دیکھن وچ آئیاں،
ایہدے نتیجے وچ مصوری بارے شعور ودھیا، پڑھے لکھے لوکاں نے مصوری نال دلچسپی ظاہر کرنا شروع
کر دتی۔ آکھیا جاسکدا اے کہ ادب تے موسیقی دے مقابلے وچ مصوری نوں جذبیاں دے اظہار لئی
ورتیا جان لگ پیا اے تے ایہہ گل مصوری لئی کوئی عام گل نہیں۔

حوالے

- 1- Huge Honour and John Fleming, A World History of Art, (Laurence King Publishing, Sixth Edition, 2002).
- 2- Ibid

3- E.H.Gombrich, The Story of Art, Phiadon Books, 16th Edition.

- 4- شیمامجید، مرتبہ، فن مصوری، (لاہور: مکتبہ جدید پریس، 2005ء)، 1۔
- 5- اوبی، 54۔
- 6- خورشید عالم گوہر قلم، اعجاز خطاطی، (لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2004ء)، 10۔
- 7- اوبی، 35۔
- 8- اوبی، 21۔
- 9- خورشید عالم گوہر قلم، مخزن خطاطی، (لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2005ء)، 15۔
- 10- اوبی، 10۔
- 11- شیمامجید، مرتبہ، فن مصوری، (لاہور: مکتبہ جدید پریس، 2005ء)، 105۔
- 12- اوبی، 132۔
- 13- اوبی
- 14- اوبی
- 15- اوبی
- 16- اوبی
- 17- اوبی، 133۔
- 18- خورشید عالم گوہر قلم، مخزن خطاطی، (لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2005ء)، 19۔
- 19- شیمامجید، مرتبہ، فن مصوری، (لاہور: مکتبہ جدید پریس، 2005ء)، 153۔
- 20- اوبی، 157۔
- 21- اوبی، 157، 158، 159۔
- 22- اوبی، 160۔
- 23- اوبی، 163۔
- 24- اوبی، 160، 163، 164، 165، 166، 167، 168، 169، 170، 171۔
- 25- اوبی، 176۔